

3. Бабкин В., Селиванов В. Народ и власть. — К., 1996.
4. Ашин Г. К., Понеделков А. В., Игнатов В. Г. и др. Основы политической элитологии: Учеб. пособие. — М.: ПРИОР, 1999.
5. Бердяев Н. А. О русской философии: В 2 ч. — Ч. 2. — Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991.
6. Гаджиев К. С. Геополитика. — М.: Междунар. отношения, 1997.
7. Гаджиев К. С. Введение в политическую науку: Учеб. для высш. учеб. завед. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Изд. корпорация “Лотос”, 2000.
8. Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К.: МАУП, 2003.
9. Головаха Є. І., Бекешкіна І. Е., Небоженко В. С. Демократизація суспільства і розвиток особистості від тоталітаризму до демократії. — К.: Наук. думка, 1992.

2. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТІЇ ВІД ПЕРВІСНОГО СУСПІЛЬСТВА ДО НОВОГО ЧАСУ

1. Первісна демократія та її риси.
2. Антична демократія та її риси.
3. Демократичні ідеї Середньовіччя.
4. Демократичні ідеї доби Просвітництва.

Демократія здавна відома в історії. Демократичні форми організації йдуть коріннями в глибоке, ще додержавне минуле — у родовий лад, 30000 тис р. до н. е. Можна виділити наступні історичні форми демократії:

1. Пряма первісна, обцинна демократія військова, племінна демократія переддержавних етапів політичного розвитку людства. Вони виникають

разом з появою самої людини. Через родові форми демократії пройшли всі народи. Її характерні риси:

- рівне право голосу при виборі й зсуві своїх вищих керівників – старійшини (сахема) і вождя (військового проводиря) мали всіх дорослих чоловіків й жінок цього роду;

- вищою владою в роді була рада – збори всіх його дорослих представників. Він обирав і зміщав вождів, вирішував питання війни й миру, прийняття у свій рід сторонніх;

- засідання цієї ради проходили відкрито, при участі в обговоренні будь-яких членів плем'я;

- рішення на таких радах звичайно приймалися за принципом одноголосності;

- ґрунтувалася на кровно-родинних зв'язках, загальній власності, низькій щільності й відносній нечисленності населення, примітивному виробництві;

- не було чіткого поділу управлінської й виконавської праці, не мала спеціального апарата керування й примусу;

- основна сфера відносин між людьми регулювалася звичаями й табу. Влада рад і вождів (старійшин) трималася на моральному авторитеті й підтримці одноплемінників.

Це була досить примітивна демократія, або общинне самоврядування. Подібні форми демократії існували в стародавніх греків, німців і інших народів. З розвитком виробництва й суспільного поділу праці, ростом населення, появою приватної власності й поглибленням соціальної нерівності первісна демократія поступилася місцем авторитарним (монархічним, аристократичним, олігархічним або тиранічним) формам правління. Традиції первісної демократії дуже вплинули на становлення демократичних держав у Древній Греції й у Римі.

Першим ідеологом демократії вважають Перікла, розквіт діяльності якого припадає десь на 430 р. до н. е. Він стверджував, що саме демократія

сприяє розвитку толерантності й вихованню у людини громадянського духу.

Головними принципами афінської демократії, за правління Перікла, були: рівність при голосуванні; рівність перед законом; вирішальне право більшості при вирішенні загальних справ; пряма виборність функціонерів влади; пряма звітність функціонерів влади перед народом; турбота про усіх вільних громадян.

В цей час місто-держава Афіни славилися прямою демократією, тобто будь-хто з громадян міг прийти на народні збори і висловити свою думку стосовно обговорюваних на них питань.

Термін демократія по різному трактували античні мислителі. На думку Демокріта саме в державі втілюються усі блага і справедливості, громадяни, на його думку, повинні постійно дбати про вдосконалення держави, управління нею. Платон вважав, що демократія — це влада натовпу, який здебільшого є неблагородним демосом. Ідеальна держава, говорив Платон, це та держава, в якій правитель — мудрий, воїн — сильний і мужній, а виробник — поміркований. Відтак для кращої демократичної держави, стверджував Платон, потрібні дві обов'язкові умови — кращі правителі і мудрі, справедливі закони, обов'язкові для всіх.

Аристотель справжню демократію вбачав у тому, що життя людей має бути влаштоване максимально наближено до природних умов і порядку, і заперечував демократію, коли при владі купка демагогів. Чи не одним із перших філософів давнини Аристотель акцентував увагу виключно на активній життєвій позиції людей у державі, вважаючи, що вільні громадяни не лише мають, а й повинні брати активну участь у вирішенні загальнодержавних справ. Він виходив з того, що віддалення громадян від державних справ утворює ситуацію, коли зростає кількість людей — ворожих до держави.

Серед філософів Стародавнього світу Аристотель першим розподіляв владу на законодавчу, адміністративно-управлінську (виконавчу) та судову.

Крім того, він зазначав, що законодавча влада була одночасно і дорадчою, такою, що мала вирішувати питання про війну і мир, укладання і розірвання різних, міждержавних союзів, прийняття законів про смертну кару, вигнання, конфіскацію майна, вибори посадових осіб і їх звіти про роботу. Основним законом, запорукою демократії, за Аристотелем, є рівність (найперше майнова) в управлінні державними справами. Саме рівність робить людей незалежними один від одного.

Демократична форма правління у Афінах тривала з 500-их по 321 р. до н. е., за цей час вона сформувала такі риси:

- пряма демократія. Головним інститутом влади служили Народні збори. Саме в ньому без яких-небудь ланок;
- партій, парламенту або бюрократії – формувалася загальна воля, приймалися закони й рішення;
- держава складалася з однорідних у класовому, етнічному й релігійному відношеннях громадян;
- не існувало чіткого поділу приватного й громадського життя. Індивід ідентифікував себе з полісом і прийнятими більшістю рішень і почував себе вільним як органічна часточка єдиного цілого;
- підпорядкування індивіда авторитету співтовариства;
- створення сприятливих умов для участі громадян у керуванні справами держави. Громадяни володіли для цього достатнім вільним часом. Крім того, бідні одержували підтримку з державної скарбниці, а також плату за присутність на суспільних заходах. Тим самим усім забезпечувався необхідний для заняття суспільними справами «прожитковий мінімум». Суспільна думка також стимулювала політичну активність народу, оцінюючи участь у політику як єдине гідне заняття афінського громадянина;
- тиранія більшості. Влада Народних зборів нічим не обмежувалася й простиралася на будь-які прояви приватного життя. Всеваддя демосу перетворилося в абсолютне. Законодавець в особі більшості став вище закону й спробував рішеннями, прийнятими плебсом на ринковій площі, управляти

воєнними діями, присуджуючи до страти воєначальників за програні бої. Частим явищем стали розправи бідних над багатими, гоніння на єретиків і інакомислячих, у тому числі найвизначніших філософів і мудреців. За це демократія розглядалась як хибна форма правління..

Всі ці факти дозволяють характеризувати античну модель народовладдя як демократію переважно соціальну, тобто не що тільки проголошує рівність політичних прав, але й таку, що забезпечує більш-менш рівні соціальні умови, необхідні для їхнього фактичного використання.

Після завоювання Афін Македонією, центром демократичного життя стає античний Рим. Як стверджують дослідники, у VIII ст. до н.е. тамтешній правитель Ромул заснував королівську раду або сенат, в який довічно обиралися по три особи від кожної курії, а також коміція – свого роду другу палату представницького органу. Наступник Ромула Тарквіній додав до них ще 100 чоловік. Ці органи, що отримали назву *comitia curiata* (зборів глав пологів), були спочатку чисто патриціанськими (включаючи глав сімей, засновників міста і держави). Саме вони обирали королів, стверджували закони і вершили правосуддя в країні. Таким чином, управління майже всіма суспільними справами здійснювалося патриціями колективно. Правитель Сервій обмежив владу сенату, передавши коміції право приймати і скасовувати закони, вирішувати питання війни і миру, засновувати і ліквідувати магістратури, слухати звіти суддів.

Спочатку римляни голосували криком, і кожні «за» чи «проти» вносилися клерком в обліковий запис. Така форма голосування годилася в період, коли чесність була ще в пошані. Коли ж з'явилися корупція і практика купівлі та продажу голосів, виникла необхідність у таємному голосуванні.

Римська республіка проіснувала до 43 до н.е. Однак називати це дійсною демократією було б помилково, оскільки ступінь участі різних верств у владі була різною. Вони мали і різну кількість центуріонів, в яких проходило голосування. З 193 сотників 98, тобто абсолютну більшість, припадали на найбагатший і малочисельний прошарок населення.

Філософи, мислителі епохи Середньовіччя, розмірковуючи над проблемами рівності, демократії, найчастіше захищали ідеї підпорядкованості, підвладності окремої людини, народу. Так, Тома Аквінський, заперечуючи соціальну рівність, доводив об'єктивність існування соціального розшарування у державі. І це природна наукова, життєва позиція, оскільки у середні віки релігійна, християнська покора і добродійність вважалися найбажанішими якостями людини.

Зрозуміло, що не у всіх країнах, враховуючи їх зокрема релігійну ситуацію, поняття рівності і демократії і в ті часи трактувалося однозначно. Так, у країнах ісламського віросповідання більшості населення, де людей не було прийнято поділяти за різними ознаками на групи (раса, колір шкіри, вік, національність, фізичні та інші здібності), демократичні принципи влаштування життя проголошувалися майже в сучасних ліберальних європейських традиціях. Багато видатних філософів ісламського світу (Град аль-Фарабі, Ібн-Сіна, Ібн-Баджі, Ібн-Рушда та ін.) вже в епоху Середньовіччя апелювали до моральних засад формування демократичних засад облаштування життя великих людських спільнот.

З поступовим падінням у Європі авторитету церкви, зростанням ролі і ваги науки (XV–XVI ст.) починають домінувати ідеї демократизації влади, як світського органу.

Важливим етапом у формуванні демократичних ідей стала праця Марсілія Падуанського «Захисник миру». Автор стверджує, що законодавча влада повинна належати більшості народу, а ця більшість зобов'язана надати верховну владу монархові, якого навіть може покарати за вчинки, що суперечать загальним інтересам. Ці інтереси проявляються у законах, творцем яких може бути тільки народ. У ті часи народом були платники податків, заможна верства населення.

Ще більшого переосмислення ідеї давніх філософів, мислителів Середньовіччя щодо демократії набули в епоху Відродження, коли максимального розквіту досягли наука, мистецтво, культура. Праці Н.

Макіавеллі, Т. Мора, Т. Кампанелли містять глибокі і ґрунтовні роздуми про владу, державу, правителів, як лідерів народу, про свободу і права громадян.

Розрізняючи дві форми держави — монархію (князівство) і республіку, Макіавеллі повністю виступає за республіку. При цьому найкращою він вважає республіку, в якій для здійснення влади одночасно залучені представники народу, знаті і обраний голова держави. Хоча за екстремальних обставин (війна, стихійне лихо) він припускав можливість обрання князя, який очолив би народ.

На думку Макіавеллі, республіка завдяки виборності її правителів виключала б можливість зловживань і забезпечувала б владу народу. При цьому під народом він розумів не трудящих, а міську знать і представників буржуазії, що зароджувалася.

Т. Мор у своїй книзі «Утопія» зображує ідеальну державу, яка ніби існує на острові Утопії, загубленому у просторах океану. Утопія є республікою, що управляється обраними посадовими особами, яких піддані називають «отцями». Все життя у країні регламентується державою. Немає ніякої приватної власності і грошей. Основою господарства є загальна трудова повинність. Усі мешканці по черзі займаються землеробством і ремісництвом. У дні збирання врожаю з міста у село додатково направляється необхідна кількість робітників. Т. Мор не передбачав розвитку техніки і тому ідеалізував дрібне ремісницьке виробництво. При цьому ремесло є єдиним для всієї родини і переходить у спадок. Для його зміни є лише один шлях — перейти в іншу родину. Самостійне пересування по країні з метою уникнути роботи заборонено.

В Утопії всі посадові особи є обраними і обираються на один рік, за виключенням князя, який обирається довічно. Однак, якщо князя буде запідозрено у прагненні до тиранії, то його зміщують. Всі посадові особи займаються організацією виробництва і споживання, слідкують за дотриманням дисципліни праці.

У реаліях його часу не було матеріальних передумов створення демократичної держави, про яку писав Т. Мор. Крім того, він не вказував і не міг вказати шляхів створення ідеального суспільства. Тому за назвою твору «Утопія», «утопічний» вживається для позначення спроб зобразити картину майбутнього без вказання реальних шляхів його здійснення.

Головна історична заслуга Т. Мора полягає у поєднанні ідей демократії з ідеєю ліквідації приватної власності. У той же час взаємовідносини держави і громадянина, які зображує Т. Мор, при яких свобода людини в економічних і навіть глибоко особистих відносинах суворо регулюється державою (неможливість вільно обирати професію, яка переходить від батька до сина у спадок, неможливість вільного пересування по країні) говорять про те, що він не вбачав в особі вищої цінності суспільства і держави.

Т. Кампанелла у своїй книзі «Місто Сонця» вважав багатство і бідність — це найбільші недоліки людства. Вони створюють найбільші негаразди, а община робить всіх одночасно і багатими і бідними, багатими — тому що в них є все, бідними — тому що в них немає ніякої власності. Свої ідеали демократичного устрою і держави Т. Кампанелла втілює у організації управління Містом Сонця. На чолі держави стоїть першосвященик, якого іменують Гог (Сонце). Цю посаду займає найосвіченіший житель міста, який знає історію всіх народів, всі їх звичаї, релігійні обряди, закони, знайомий з усіма ремеслами, фізичними, математичними і астрологічними науками і добре вивчив філософію і богослов'я. Він займає свою посаду «доки не знайдеться такий, що виявиться мудрішим за свого попередника і більш здатним до управління». Першосвященику допомагають три співправителі: Пон (Сила) — управляє справами оборони, Сін (Мудрість) — займається науками і мистецтвом. Мор (Любов) — на якого покладена турбота про організацію відтворення населення, виховання дітей, медицину, землеробство і всі питання побуту мешканців країни.

Неважко помітити, що прообразом цієї системи управління були принципи управління, покладені в основу католицьких церковних організацій (на чолі — папа, йому допомагають кардинали і т. д.).

У місті Сонця існує також Рада, до якої входять всі громадяни, що досягли двадцятирічного віку, але вона має лише дорадчі функції. Посадові особи, обрані на Раді, повинні утверджуватися чотирма правителями на чолі з Гогом. Всі посадові особи «змінюються за волевиявленням народу», однак процедуру цієї зміни не описано.

Як і Т. Мор, Т. Кампанелла був прихильником абсолютного контролю держави над кожним громадянином, розглядав людину як елемент, який є необхідним, але який легко замінити, призначенням якого є служіння державі і забезпечення її процвітання.

У Місті Сонця держава уніфікує і повністю контролює всі сторони життя людини. Чоловіки і жінки носять майже однаковий одяг, що відрізняється лише невеликою різницею в довжині плаща. Приписано форму і колір одягу, який слід носити в місті, який — поза ним. Вказано навіть те, як часто одяг слід змінювати і прати. Порушення цих приписів є тяжким злочином, «...вони б покарали на смерть ту, яка б з бажання бути гарною, почала рум'янити обличчя, або стала б носити взуття на високих підборах, щоб здаватися вищою зростом, або довге плаття, щоб приховати свої дубові ноги».

Утопічні погляди мислителя стали викликом приватній власності, релігії і державі, яким він протиставляв колективізм, общинність, спільну власність народу, справедливу державу. Однак, своїм надмірним колективізмом та всеохоплюючим контролем, стали одним з джерел тоталітарних режимів.

У XVIII ст. проблема демократії була тісно пов'язана з кількома великими соціальними революціями, з виникненням і становленням нових держав. Так, до проблем народовладдя неодноразово звертався третій президент США Томас Джефферсон, за дорученням і участю якого розроблено «Декларацію незалежності». Основу концепції державного

устрою за Джефферсоном мала становити демократична виборча система, згідно з якою право голосу мало б надатися всьому населенню чоловічої статі, незалежно від майнового становища. Характерно, що позитивно сприймаючи вироблену Конвентом Конституцію США, він висував вимогу щодо доповнення її спеціальними статтями, які б реально обстоювали і заперечували права людини. Саме тому на противагу федералістам та їхньому вождю А. Гамільтону Джефферсон організував партію «республіканців» (демократів), які були прихильниками децентралізації та місцевої самостійності.

Для такої позиції у Т. Джефферсона були підстави, оскільки А. Гамільтон поділяв суспільство на тих, кого мало і тих, кого багато. Більшість — це і є народ, надто мінливий, схильний до хвилювань і такий, що рідко думає правильно. Якщо дати народу волю, вважав Гамільтон, то він, як більшість, буде пригнічувати тих, хто є меншістю.

Майже сучасник Т. Джефферсона великий французький філософ, письменник Жан-Жак Руссо, глибоко переймаючись проблемами нерівності, прав людини, свободи («Енциклопедія», «Розмірковування про походження та основи нерівності між людьми», «Про суспільний договір, або Принципи політичного права»), у своїх поглядах на суспільство, державний, суспільний устрій виходив з того, що висхідною засадою організації суспільного життя має бути природний (додержавний) стан суспільства, коли люди були і рівні між собою, і рівні одночасно. Тому Ж.-Ж. Руссо розробляв так звану теорію рівності зі збереженням добірної приватної власності. Владу народу він бачив як невідчужувану, неподільну і необмежену. Суверенітет народу, на його думку, мав здійснюватися на засадах загальної волі, в якій не може бути іншої мети, як благо усього народу. Головним прагненням загальної волі і має бути прагнення до рівності.

Ж.-Ж. Руссо звертав увагу на таке важливе суспільне явище, як політична свобода і вважав, що вона справді можлива лише у тій державі, де

законодавцем є народ. Якщо народ хоче бути під захистом законів, то він має ті закони сам і прийняти.

Держава, на думку Ж.-Ж. Руссо, мусить виконувати загальну народну волю. Ідеалом такої держави мала б бути республіка. В ситуації, коли сувереном є народ, зникає потреба і необхідність ділити владу на законодавчу і виконавчу.

Вирішення основних, найважливіших загальних проблем у демократичній державі, на думку французького філософа, повинно було б відбуватися на народних плебісцитах.

Ж.-Ж. Руссо загалом належить так звана концепція егалітаризму. Він вважав, що політичну рівність людей не можна забезпечити в умовах, коли існує майнова і соціальна нерівність. Це означає, що громадяни повинні були мати приблизно однаковий достаток, тобто їхній майновий стан взагалі мав би бути однаковим.

Принципово важливим також є те, що, на думку Ж.-Ж. Руссо, шкідливе і неприпустиме існування у державі будь-яких асоціативних утворень (партії, громадські об'єднання, церква та ін.). Такі утворення, доводив він, мають заборонятися з тієї причини, що вони є всього лише певними формами «загальної волі» людей. Вони, мовляв, «розривають» оту загальну волю, «ламають» її.

Інший представник французького Просвітництва Монтеск'є, у трактаті «Про дух законів», стверджує, що люди у своєму природному стані народжуються рівними, однак вони не утримуються у стані рівності, тому що суспільство віднімає у них рівність, яка може бути їм повернута на основі мудрих законів. «Свобода є право робити все, що дозволено законами; і якщо б громадянин міг робити те, що цими законами забороняється, то у нього не було б свободи, так як теж саме могли б робити і інші громадяни». Для встановлення і збереження свободи потрібні закони, що точно встановлять, які дії є злочинними.

Республіка, за теорією Монтеस्क'є, також є формою поміркованого правління. У ній панує принцип добропорядності і здійснюється політична свобода. Її життєві принципи — рівність, патріотизм, любов і свобода.

Одночасно Монтеस्क'є стверджував, що форми держави залежать від розміру території. Невеликі держави повинні бути республіками, держави середньої величини — монархіями, великі держави — деспотіями. Щоправда, мислитель припускав можливість створення республік на великій території, але за умов федеративної організації

Для забезпечення і здійснення свободи та запобігання переворотам необхідне суворе дотримання законів. Досягти цього можна шляхом розподілу влади на законодавчу, судову та виконавчу.

Монтеस्क'є вказував, що кожна з трьох гілок влади у відповідності до специфіки її функцій повинна здійснюватись самостійним органом. При цьому він вважає недопустимим, щоб одні і ті ж особи здійснювали функції більш як одного з трьох органів. Наприклад, щоб міністр або суддя засідали в парламенті, а депутат проводив у життя закони і чинив правосуддя.

Важливе значення Монтеस्क'є надавав своїй ідеї рівноваги влад та системі «стримування і противаг». Він вважав за необхідне, щоб виділені ним влади самостійно кожна своїми правовими засобами вирішувала державні завдання, не втручаючись у компетенцію іншої і в той же час врівноважувати б одна одну, запобігаючи перевищенню повноважень, зловживанням та деспотизму.

Термінологічний словник:

Договір — (використовується як синонім конвенції та угоди); офіційна угода між державами, яка визначає і змінює їх взаємні обов'язки і зобов'язання. Коли держава ратифікує договір, який був прийнятий, статті цього договору стають частиною внутрішніх правових зобов'язань держави.

Олігархія — уряд, що складається з невеликої групи впливових людей.